МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА
ФАКУЛЬТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ

Кафедра туризму та готельно-ресторанної справи

Допущено до захисту
«____» _____2023 р.
Завідувач кафедри, д.е.н., професор
_____ Людмила ТРАНЧЕНКО

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

РОЗВИТОК РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕНДРОЛОГІЧНОГО ПАРКУ «СОФІЇВКА»

Виконав: здобувач вищої освіти
IV курсу, 41-тм групи
освітньо-професійної програми «Туризм»
зі спеціальності 242 «Туризм»
Вадим Олександрович ЗАБОЛОТНІЙ

Науковий керівник: к.е.н., доцент
Раїса КОЖУХІВСЬКА

Умань – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП 6

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ ТА ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

1.1. Загальна характеристика рекреаційних та туристичних ресурсів України 9

1.2. Рекреаційні та туристичні ресурси як основа розвитку туризму в Центральному регіоні України 18

1.3. Методичні аспекти дослідження рекреаційних та туристичних ресурсів та специфіка їх використання 22

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

2.1. Дослідження сучасного стану рекреаційних та туристичних ресурсів Центрального регіону 28

2.2. Розвиток туризму на основі використання рекреаційних та туристичних ресурсів в умовах Національного дендрологічного парку «Софіївка» 33

2.3. Аналіз діяльності дендрологічного парку «Софіївка» 39

РОЗДІЛ 3. РЕІНЖИНІРИНГ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

3.1. Перспективні напрями та шляхи удосконалення діяльності підприємств рекреаційної сфери 44

3.2. Удосконалення роботи підприємств туристично-рекреаційної інфраструктури на прикладі Національного дендрологічного парку «Софіївка» 49

3.3. Ефективність впровадження механізму екологізації в діяльність заповідників на території Центрального регіону України 52

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

РЕЗЮМЕ

Загальний обсяг роботи – 60 сторінок, з них 51 сторінка основного тексту, 16 рисунків, 2 таблиці, 5 формул, 1 додаток. Список використаних джерел налічує 73 найменування.

Мета роботи – розробка теоретичних засад, методичних підходів та практичних рекомендацій щодо формування, функціонування та розвитку рекреаційного потенціалу регіону на основі використання туристично-рекреаційних ресурсів в умовах дендрологічного парку «Софіївка».

Об’єкт дослідження – рекреаційно-туристичні ресурси Центрального регіону України.

Предмет дослідження – методичні аспекти використання природних рекреаційних об'єктів, придатних для створення туристичного продукту.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розширенні теоретичної бази оцінки рекреаційного потенціалу Центрального регіону України. Конкретні рекомендації можуть використовуватися при визначенні стратегій розвитку рекреаційних галузей Центрального регіону України.

У 1 розділі розглянуто теоретико-методичні засади дослідження рекреаційних та туристичних ресурсів центрального регіону України. Охарактеризовано рекреаційні та туристичні ресурси України. Окреслено суть та значення рекреаційний та туристичних ресурсів для розвитку туризму на регіональному рівні. Розглянуто методику дослідження рекреаційних та туристичних ресурсів та специфіка їх використання.

У 2 розділі проаналізовано особливості розвитку туристично-рекреаційного комплексу центрального регіону України. Досліджено сучасний стан рекреаційних та туристичних ресурсів Центрального регіону. Проведено аналіз розвитку туризму на основі використання рекреаційних та туристичних ресурсів в умовах Національного дендрологічного парку «Софіївка». Розглянуто особливості діяльності дендрологічного парку «Софіївка».

У 3 розділі визначено ключові аспекти формування моделі діяльності природно-заповідного фонду України на основі використання рекреаційних ресурсів. Визначено Перспективні напрями та шляхи удосконалення діяльності підприємств рекреаційної сфери. Надано пропозиції щодо удосконалення роботи підприємств туристично-рекреаційної інфраструктури на прикладі дендрологічного парку «Софіївка». Визначено показники ефективності впровадження механізму екологізації в діяльність заповідників на території Центрального регіону України.

Ключові слова: туризм, рекреація, регіон, туристичні ресурси, рекреаційний потенціал.

АНОТАЦІЯ

У роботі розглянуто теоретико-методичні засади дослідження рекреаційних та туристичних ресурсів центрального регіону України. Охарактеризовано рекреаційні та туристичні ресурси України. Окреслено суть та значення рекреаційний та туристичних ресурсів для розвитку туризму на регіональному рівні. Розглянуто методику дослідження рекреаційних та туристичних ресурсів та специфіка їх використання. Проаналізовано особливості розвитку туристично-рекреаційного комплексу Центрального регіону України. Досліджено стан рекреаційних та туристичних ресурсів Центрального регіону. Проведено аналіз розвитку туризму на основі використання рекреаційних та туристичних ресурсів в умовах Національного дендрологічного парку «Софіївка». Розглянуто особливості діяльності дендрологічного парку «Софіївка». Визначено ключові аспекти формування моделі діяльності природно-заповідного фонду України на основі використання рекреаційних ресурсів. Визначено перспективні напрями та шляхи удосконалення діяльності підприємств рекреаційної сфери. Надано пропозиції щодо удосконалення роботи підприємств туристично-рекреаційної інфраструктури на прикладі дендрологічного парку «Софіївка». Визначено показники ефективності впровадження механізму екологізації в діяльність заповідників на території Центрального регіону України.

Ключові слова: туризм, рекреація, регіон, туристичні ресурси, рекреаційний потенціал.

.

SUMMARY

The theoretical and methodological principles of the research of recreational and tourist resources of the central region of Ukraine are considered in the work. The recreational and tourist resources of Ukraine are characterized. The essence and importance of recreational and tourist resources for the development of tourism at the regional level are outlined. The research methodology of recreational and tourist resources and the specifics of their use are considered. The peculiarities of the

development of the tourist and recreational complex in the central region of Ukraine are analyzed. The current state of recreational and tourist resources of the Central region is studied. An analysis of the development of tourism was conducted based on the use of recreational and tourist resources in the conditions of the Sofiivka National Dendrological Park. The peculiarities of the activity of the dendrological park "Sophiivka" were considered. The key aspects of the formation of the activity model of the Nature Reserve Fund of Ukraine based on the use of recreational resources are determined. Prospective directions and ways of improving the activity of recreational enterprises have been determined. Proposals for improving the operation of tourist and recreational infrastructure enterprises using the example of the Sofiivka dendrological park were provided. Indicators of the effectiveness of the implementation of the greening mechanism in the activities of nature reserves in the territory of the Central region of Ukraine have been determined.

Keywords: tourism, recreation, region, tourist resources, recreational potential.

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах неухильно зростає роль рекреації як сфери, нейтралізуючої виробничі стреси, нервово-психічні навантаження, втому від монотонної праці, гіподинамію. Для регенерації сил і енергії людині необхідна зміна умов і форм діяльності (їх послідовності, навантажень, видів). Незадоволені рекреаційні потреби неминуче негативно позначаються на фізіологічному стані організму, стають однією з поширених причин психічних розладів.

Вагомий внесок у дослідження теоретичних основ рекреаційного потенціалу як складової продуктивних сил регіонального економічного простору зробили О. Адаменко [6], Бейдик О. [9], Виклюк Я. [29], В. Гаворецьки [69], В. Гетьман [15-18], Кифяк В. [29], Кифяк О. [29], Крайник О. [33], П. Масляк [38], В. Мацола [39], Д. Ніколаєнко [44], Т. Ніколаєнко [44] та ін.

Швидке розгортання туристичного господарства ставить перед науковцями проблеми переосмислення та нового обґрунтування таких понятійних категорій як «туристичні» та «рекреаційні» ресурси. Особливо важливими є питання раціонального їх використання в межах певних територій, повернення вкладених коштів в максимально короткий термін, а також збереження самих ресурсів для подальшого використання.

Досліджувана територія, а саме Центральний регіон України, в силу свого ландшафтного різноманіття є цікавим в плані виявлення закономірностей взаємозалежності між природними умовами та наявними туристсько-рекреаційними ресурсами.

Розвиток туристично-рекреаційної галузі господарства передбачає створення необхідних виробничих умов, що призводить до певної трансформації ландшафту, вимагає збереження його естетичності, неповторності, екологічної безпечності.

Метою роботи є розробка теоретичних засад, методичних підходів та практичних рекомендацій щодо формування, функціонування та розвитку рекреаційного потенціалу регіону на основі використання туристично-рекреаційних ресурсів в умовах дендрологічного парку «Софіївка».

Відповідно до цієї мети було поставлено такі **завдання**:

– дослідити теоретико-методичні засади використання рекреаційних та туристичних ресурсів Центрального регіону України;

–провести дослідження рекреаційних та туристичних ресурсів та специфіку їх використання;

– проаналізувати сучасний стан розвитку туризму в Центральному регіоні на основі діяльності дендрологічного парку «Софіївка».

Методи дослідження. Теоретичною та методичною базою дослідження стали наукові положення економіки природокористування, праці вітчизняних і закордонних вчених з питань рекреації. З метою розв'язання поставлених завдань в бакалаврській роботі використовувалися такі наукові та прикладні методи: функціонально-структурного аналізу – для визначення основних структурних елементів використання рекреаційного потенціалу; економіко-статистичного аналізу – для визначення рівня економічної діяльності дендрологічного парку «Софіївка»; методи аналізу й синтезу – для розробки пропозицій з удосконалення механізму діяльності підприємств рекреаційної сфери Центрального регіону.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розширенні теоретичної бази оцінки рекреаційного потенціалу Центрального регіону України. Конкретні рекомендації можуть використовуватися при визначенні стратегій розвитку рекреаційних галузей Центрального регіону України.

Обсяг і структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, містить 16 рисунків, 2 таблиці, 5 формул. Загальний обсяг роботи – 70 сторінок.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначається мета, завдання, предмет та об'єкт дослідження. Окреслюється методологічна та

теоретична база дослідження, методи дослідження. Основна частина присвячена дослідженню використання рекреаційних та туристичних ресурсів Центрального регіону. У висновках сформульовані основні положення і пропозиції за результатами дослідження.

Апробація матеріалів роботи. Матеріали дослідження було опробовано у статтях збірників: ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих учених «Актуальні проблеми використання економічного потенціалу: держава, регіон, підприємство»; ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих учених «Розвиток соціально-економічних систем у трансформаційних умовах».

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ ТА ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

1.1. Загальна характеристика рекреаційних та туристичних ресурсів України

Україна має значні рекреаційні та туристичні ресурси для задоволення потреб вітчизняних та іноземних туристів в оздоровленні, відпочинку й пізнанні історії та культури держави.

У науковій літературі відомо понад 14 визначень одного з основних понять даного напряму – «рекреація». У залежності від мети, яку переслідує дослідник, а також від його суб'єктивного сприйняття цього явища, спектр варіювання значення поняття «рекреація» є досить широким: від вживання його в розумінні галузі народного господарства Бейдик О. [9], до процесу відтворення, реабілітації, відпочинку, оздоровлення, розвитку рекреантів Черчик Л. [64], процес відновлення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини Нудельман М. [45] та Фоменко Н. [61], діяльність людей, що займаються творенням і персональним використанням вільного часу Адаменко О., Приходько М. [6].

У кожному випадку застосування вищеозначеного, а також інших базових понять, як-то: «рекреаційна діяльність», «рекреаційна галузь», «рекреаційна система» та інших, можна обґрунтувати, обмежившись рамками однієї дисципліни. Але, з огляду на тенденцію останніх років, виникає потреба впорядкувати теоретичну базу, так як те, що виглядає цілком правомірним з точки зору однієї науки, здається недосконалим, а то й зовсім неприпустимим, з точки зору іншої.

Щодо визначення поняття «рекреація» вчені одностайні в тому, що вона пов'язана з відтворенням фізичних, психічних, духовних, інтелектуальних

сил людини, яке відбувається в процесі оздоровчої, пізнавальної, спортивної, культурно-розважальної діяльності, що займає частину вільного часу.

Поняття «рекреаційні ресурси» є не лише географічним, а й історичним. Тому з часом виникали, виникають і будуть виникати все нові види рекреаційних ресурсів. Розуміння цього факту дало змогу відомому українському вченому в галузі рекреаційної географії О. Бейдику виділити уфологічні рекреаційні ресурси – території, на яких виявлені аномальні явища, спричинені контактами з неземними цивілізаціями. Хоча наукою такі контакти не доведені, рекреаційно-туристичне господарство дедалі частіше долучає території ймовірної присутності форм життя неземного походження до туристичних об'єктів.

Рекреація (лат. recreatio – відновлення сил) – відновлення чи відтворення фізичних і духовних сил, витрачених людиною в процесі життєдіяльності; рекреація включає різноманітні види діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола особистих і соціальних потреб та запитів [9, с. 23].

Рекреацію можна сприймати і як заплановану бездіяльність, яка здійснюється за чиїмось бажанням. У глибшому сенсі вона розглядається у зв'язку з емоційним досвідом та натхненням, що з'являється як наслідок рекреаційної дії. З іншого боку, рекреація може сприйматися як система ресурсів чи сервісу. І, врешті-решт, не буде помилкою розглядати рекреацію як будь-який тип або вид усвідомленого задоволення фізіологічних бажань і соціальних потреб особистості під час відпочинку.

Рекреаційна діяльність пов'язана з використанням ландшафтів і значних територій. І у цьому сенсі вона конкурує із сільським та лісовим господарством, рибальством, промисловістю, гірничою справою та іншими видами суспільної виробничої діяльності, де використовуються природні ресурси.

Під рекреаційними ресурсами розуміється сукупність компонентів природних комплексів і об'єктів історико-культурної спадщини, що

формують гармонію цілісності ландшафту, пряме й опосередковане споживання яких робить сприятливий вплив, сприяє підтримці й відновленню фізичного й духовного здоров'я людини [38, с. 70].

Головною властивістю рекреаційних ресурсів є те, що їм властива здатність відновлювати і розвивати духовні та фізичні сили людини. Такі ресурси придатні як для прямого, так і для опосередкованого споживання, надання різноманітних послуг курортно-лікувального і рекреаційно-туристичного характеру.

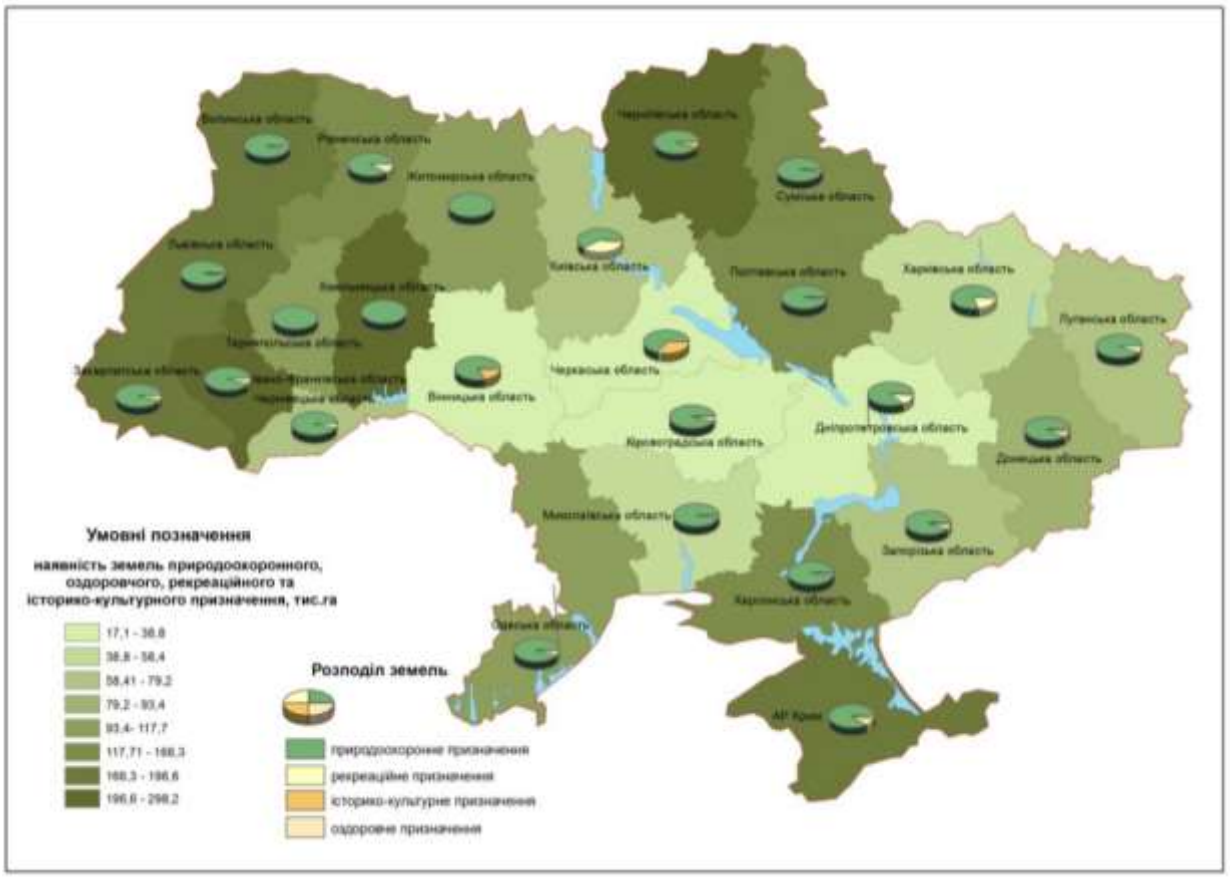

Рис. 1.1. Розподіл земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення в Україні, *тис. га**

**Джерело: складено автором на основі даних* [43; 55].

Україна посідає одне із провідних місць в Європі щодо забезпеченості рекреаційними ресурсами, під якими розуміють сукупність компонентів природного середовища та антропогенної діяльності, які завдяки унікальності, історичній та художній цінності, естетичній привабливості і лікувально-оздоровчим властивостям можуть бути використані для організації різних видів і форм рекреації та туризму. Майже в усіх областях

України наявні рекреаційні ресурси, серед яких домінують санаторно-курортні. Унікальні рекреаційні ресурси зосередженні в Карпатах, які вирізняються ідеальними умовами для організації як літнього, так і зимового відпочинку. Значні запаси мінеральних вод розміщенні у Львівській (Трускавець, Моршин, Східниця, Великий Любінь, Немирів), Полтавській (Миргород), Вінницькій (Хмельник) областях [67, с. 76]. Так, за даними [43; 55], курортні та рекреаційні території нашої країни становлять близько 9,1 млн га (близько 15 % від усієї території).

До природних рекреаційних ресурсів належать природні та природно-антропогенні геосистеми, природні об'єкти, явища і процеси, які володіють внутрішніми і зовнішніми властивостями й характерними рисами для організації сезонної або цілорічної рекреаційної діяльності.

У межах природних рекреаційних ресурсів можна виокремити кліматичні, ландшафтні, орографічні, бальнеологічні, біотичні, грязьові, водні та інші ресурси. У свою чергу кожен із цих видів складається з окремих підвидів, наприклад бальнеологічні ресурси поділяються на мінеральні води різного хімічного складу, а отже, і різної лікувальної дії.

Історико-культурні туристичні ресурси (ІКТР) – це пам’ятки історії і культури, що створені людиною, мають суспільно-виховне значення, становлять пізнавальний інтерес і можуть бути використані в туристичній діяльності. До ІКТР належить пам’ятки історії, архітектури, мистецтва, етнографічні пам’ятки і пам’ятки народної творчості [31, с. 132].

До суспільно-історичних рекреаційних ресурсів належать архітектурно-історичні, біосоціальні, подієві ресури, яким притаманна своя специфіка, ексклюзивний пізнавальний потенціал, методика дослідження. Суспільно-історичні рекреаційні ресурси є однією з головних складових туристичного іміджу території, важливим компонентом змісту туристичних карт.

З аналізу опублікованих картографічних творів і спроби окреслити властивості об’єкта, які визначають його рекреаційну цінність, випливає, що пам’ятки історії та культури повинні мати на карті такі ознаки:

матеріальність (чи втілена пам’ятка в матеріальний об’єкт); ступінь збереженості; форму, призначення і використання; хронологію; значення (цінність). Крім того, окремі види пам’яток можуть мати інші ознаки: зв’язок з історичними подіями та життям окремих видатних осіб; тип історичної події (для пам’ятників і пам’ятних місць); рід діяльності особи; архітектурний стиль тощо.

Найвищою таксономічною одиницею територіально-рекреаційного обслуговування є рекреаційні регіони та рекреаційні зони.

Рекреаційний регіон – це група рекреаційних районів у межах певних територій, що характеризуються спільністю природних та історико-культурних ресурсів, єдиними інфраструктурними взаємозв'язками тощо.

Для рекреаційно-туристичних районів характерний ряд особливостей. По-перше, це соціальне за своїм характером і кінцевим продуктом утворення. Його продукція рекреаційно-туристичні послуги. У рекреаційно-туристичному районі між виробництвом і споживанням, як правило, немає часового розриву. По-друге, для рекреаційно-туристичних районів характерна яскраво виражена орієнтація на ресурси.

Виділяють наступні основні ознаки рекреаційного району:

– існуюча рекреаційна спеціалізація і ступінь її розвитку;

– наявність внутрішнього структурно-територіального взаємозв'язку рекреаційного обслуговування населення;

– рівень рекреаційного освоєння території;

– спільність проблем перспективного розвитку окремих частин даної території з позицій рекреаційної галузі [40, с. 52].

Враховуючи досвід виділення певних рекреаційних утворень можна виділити в Україні 4 рекреаційні зони: Західну, Причорноморсько-Азовську або Південну, Центрально-Українську та Східну (Дод. А).

Західна рекреаційна зона поділяється на Карпатський рекреаційний район, площа якого дорівнює 56,2 тис. кв. км, населення 6,6 млн. чол., де зосереджено понад 800 мінеральних джерел, з яких 50% у Закарпатській

області, 30% всіх пам'яток історії та культури тощо; основними вузлами є Львів, Ужгород, Чернівці, Івано-Франківськ, Мукачеве, Коломия, Яремче, Косів, Трускавець, Моршин, Свалява та Придністровський.

Південна рекреаційна зона поділяється на 2 регіони. Більш розвинутим з них є міжнародний Кримський РР, що знаходиться в АР Крим (площа – 26,2 тис кв км, або 4,3% площі країни). Основні райони: Південний берег Криму, Євпаторійський, Феодосійський. У межах ПБК формується курортна агломерація Велика Ялта. Структура курортно-рекреаційної мережі складається на 30% із лікувальних закладів і на 70% із закладів відпочинку та туризму, з яких 10% приходиться на туризм, а 30% – дитячий відпочинок. Але, варто зазначити, що з 2014 року Південна рекреаційна зона є окупованою рф і статистичну інформацію по ній щодо її використання, наразі не можливо отримати.

Приазовський район розміщений у межах Донецької, Запорізької і Херсонської областей. До нього входять Бердянськ, Маріуполь, Кирилівка та інші курорти. Дані території також є окупованими рф з 2022 року.

Центрально-Українська рекреаційна зона поділяється на Придніпровський, Столичний, Подільський, Поліський райони. Основними рекреаційними ресурсами тут є помірний континентальний клімат, густа річкова мережа, бальнеоресурси. Основні курорти і курортні місцевості: Миргород, Пуща-Водиця, Ворзель, Качанівка, Прохорівка, Сокирки, Біла Церква та ін. Туристичними центрами є Київ, Чернігів, Полтава, Канів, Переяслав-Хмельницький тощо. Найгострішою проблемою даної зони є охорона Дніпра від радіонуклідів Чорнобиля та стічних промислових гігантів Центральної частини України.

Східна рекреаційна зона, де формується Придонецький регіон, до якого належать Харківська, Луганська та частково Донецька області. Рекреаційні ресурси даних зон – це м'який помірно-континентальний клімат, лікувальні грязі озер (Солоний Лиман, Банис, Ріпне, Вейсове, запаси яких становлять близько 1 млн куб м) та мінеральні води, водоймища, особливо

Червонооскільське водосховище. Основні рекреаційні центри – це курорти Слов'янськ, Слов'яногірськ, Старобільськ, Слов'яносербськ. Але, варто зазначити, що з 2014 та 2022 років території Луганської та Донецької областей також є окупованими рф.

Використання природно-кліматичних туристично-рекреаційних ресурсів обумовлюється специфікою їх функціонального призначення. Саме вона і визначає пріоритетний профіль туристично-рекреаційного освоєння окремих територій, районів та місцевостей. Але якщо на рівні функціонального призначення тих чи інших ресурсів можна провести більш-менш чітку межу між субгалузями рекреаційної сфери (туризм, відпочинок, спорт, санаторно-курортне лікування тощо), то при вивченні просторової організації природно-ресурсного потенціалу необхідний саме комплексний підхід. Тому і рекреаційно-туристична придатність різнорангових регіональних утворень фактично не буває монофункціональною: всі вони певною мірою можуть задовольняти потреби у туристичних послугах чи санаторно-курортному оздоровленні.

1.2. Рекреаційні та туристичні ресурси як основа розвитку туризму в Центральному регіоні України

Під туристичними ресурсами розуміють сукупність природних та штучно створених людиною об'єктів, придатних для створення туристичного продукту. Як правило, туристичні ресурси визначають формування туристичної діяльності в тому чи іншому регіоні. При цьому чим більші запаси лікувальних ресурсів, вища їх лікувальна ефективність, тим вищу цінність мають рекреаційні території. Як правило, такі території невеликі за площею, обмежуються границями населеного пункту, в якому розташовані бальнеологічні ресурси.

Туристичні ресурси Центрального регіону умовно можна поділити на три групи (рис. 1.3):

1. природні;
2. інфраструктурні;
3. історико-культурні.

Динамічний розвиток туристичної індустрії вимагає наявності всіх трьох груп. Навіть при високих привабливих властивостях природних ресурсів без наявності комунікацій, засобів зв'язку, комунальної інфраструктури, просвітницьких закладів, пам'яток культури, мистецтва тощо туристична діяльність району для широкого кола споживачів неможлива.

Під туристично-рекреаційними ресурсами в широкому розумінні цього терміну маються на увазі: економічні; природні; кліматичні; культурно-історичні; трудові; фінансові; соціальні; виробничі.

Туристично-рекреаційні ресурси – це природні умови, явища природи, що створюють комфортні умови для рекреаційно-туристичної діяльності і сприяють організації відпочинку і оздоровлення. Основними серед них є клімат, акваторії, ландшафт, а також деякі природні об'єкти, що мають пізнавальні і атрактивні властивості [65, с. 102].

Кліматичні ресурси визначають загальну комфортність території, її придатність для лікування і відпочинку. Серед основних кліматичних особливостей, що визначають її комфортність – температурний режим, кількість сонячних днів на рік, вологість, атмосферний тиск, режим вітрів.

Клімат на більшій території Центрального регіону помірно континентальний, із сухим і переважно теплим літом, м'якою і вологою зимою. У гірських місцевостях кліматичні умови дещо інші.

Важливою складовою рекреаційних ресурсів є водні ресурси, до яких належать моря, озера, водосховища, річки, придатні для організації відпочинку і оздоровлення. Територією України протікає понад 70 тис. річок, серед яких найбільші – Дніпро, Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець,

Дунай. Більшість річок належить до басейнів Чорного та Азовського морів. Головна водна артерія України – Дніпро, третя за довжиною ріка Європи (2285 км, з яких 1205 км припадає на територію України) [44, с. 91].

В Україні є печери, що за своїми розмірами не поступаються найбільш відомим у світі, і при відповідному обладнанні їх можна перетворити на рекреаційно-туристичні об'єкти міжнародного значення.

Особливу групу ландшафтів утворюють національні парки, дендропарки державні заповідники, заказники, унікальні природні об'єкти, пам'ятки природи, парки, що є пам'ятками садово-паркового мистецтва, дендропарки, ботанічні сади, зоологічні парки, заповідні урочища, що складають природно-заповідний фонд.

Заповідні території є базою для стаціонарного наукового дослідження еталонних природних комплексів, спостереження за станом і зміною навколишнього середовища, центрами розробки наукових основ охорони природи і раціонального природокористування, а також екологічної освіти.

В Україні налічується понад 6700 природно-заповідних територій, у тому числі 20 природних заповідників [15, с. 58].

Основним призначенням заповідних територій і об'єктів є сприяння збереженню унікальних і типових природних ландшафтів, рослинного і тваринного генофонду, екологічної рівноваги, а також відтворенню і примноженню відновлюваних природних ресурсів.

Природно-заповідний фонд Центрального регіону нараховує 1651 природний комплекс та об'єкт, котрі виділені з метою збереження природного різноманіття ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу регіону. Природний потенціал рекреації органічно доповнюється багатим арсеналом пам’яток історії, культури, архітектури [44, с. 65].

На основі туристично-рекреаційних ресурсів району формується рекреаційне господарство.

Рекреаційне господарство Центрального регіону, яке є компонентом рекреаційної системи, має три головні аспекти розвитку туристичної індустрії: компонентний, територіальний та організаційний.

Найбільші труднощі викликає визначення компонентної структури, оскільки рекреаційне господарство характеризується комплексністю та динамічністю.

1. За виконуваною функцією:

– лікувально-профілактичні (санаторії, санаторії-профілакторії і т. д.);

– оздоровчі (літні оздоровчі табори, спортивно-оздоровчі табори, пансіонати, будинки відпочинку, фітнес-центри, фізкультурно-оздоровчі центри тощо);

– реалізаційні (бюро подорожей, турагентства, фірми-туроператори, екскурсійні бюро);

– розважальні (музеї, видовищні заклади, казино, аквапарки, зоопарки, ботанічні сади, гідропарки, парки культури та відпочинку і т. д.);

– заклади розміщення (готелі, мотелі, кемпінги, таймшеринги, пансіонати, мебльовані кімнати, туристичні гуртожитки тощо);

– заклади харчування (ресторани, кафе, бістро, паби);

– перевезення (транспорт для перевезення на великі відстані: літаки, пароплави, легкові автомобілі, автобуси, потяги, гужовий транспорт і т.д.; прогулянковий та розважальний: гелікоптери, водні ракети, скутери, планери, гужовий транспорт і ще багато інших).

2. За участю у наданні рекреаційних послуг:

– первинні – що безпосередньо обслуговують рекреантів;

– вторинні – що забезпечують нормальне функціонування первинних підприємств.

3. За характером послуг:

– підприємства, що забезпечують загальні потреби рекреантів (заклади розміщення, харчування);

– підприємства, що надають специфічні рекреаційні послуги (лікування, оздоровлення, екскурсії тощо).

Отже, розгляд основних аспектів формування рекреаційного господарства (компонентного, територіального та управлінського) дає змогу раціонально визначити оптимальні варіанти положення його (господарства) в просторі, спеціалізацію та перспективи розвитку туризму в регіоні.

1.3. Методичні аспекти дослідження рекреаційних та туристичних ресурсів та специфіка їх використання

Починаючи з 1960-х років вітчизняними та зарубіжними вченими, що представляли природничі та суспільно-технічні науки, були розроблені теоретико-методичні підходи до оцінки природно-рекреаційних систем, територій і ресурсів: методи рекреаційної географії, методика бальної оцінки, картографічний метод, експертна оцінка, математико-статистичні методи, методи лінійного програмування, імітаційне моделювання, регресійний і факторний аналіз, методика визначення економічного ефекту від санаторно-курортного лікування тощо.

В умовах розвитку ринкових відносин в Україні в рамках досліджуваної проблеми найактуальнішим є економічний напрямок оцінки ПРП території. Необхідність удосконалення підходів до економічної оцінки ПРП території пояснюється недостатністю як теоретичних, так і практичних розробок у цій сфері наукових досліджень.

Згідно з новітньою науковою синергетичною парадигмою слід оцінювати всю множинність взаємозв’язків між елементами у системі «ПРП території».

Основним об’єктом економічної оцінки елементів цієї системи є природні рекреаційні ресурси.

Основним завданням економічної оцінки природного рекреаційного потенціалу території є визначення максимальної сукупної здатності наявних природних рекреаційних ресурсів задовольняти рекреаційні потреби. Відповідно до цього критерієм економічної оцінки є продуктивність рекреаційних ресурсів, що виражається за допомогою науково обґрунтованих норм споживання (використання) природних ресурсів рекреантами.

Крім того, на наш погляд, в рамках економічної оцінки ПРП території слід оцінювати також ступінь використання її потенційних можливостей.

Економічна оцінка ПРП території є складовим елементом відповідного організаційно-економічного механізму і представляє собою вартісний вираз максимального ефекту, отримуваного суб'єктами природно-рекреаційної діяльності в межах певної території з урахуванням соціальних і екологічних обмежень.

Найскладнішим є формування комплексного підходу до економічної оцінки ПРП території, який би відповідно до ситуації максимально враховував всі потенційні можливості території з надання природно-рекреаційних послуг.

При цьому проводячи паралелі та знаходячи спільні риси між економічним потенціалом і ПРП території, на наш погляд, у широкому значенні природно-рекреаційний потенціал містить у своїй структурі:

– виробничо-інфраструктурний та інвестиційний потенціали (крім основних, оборотних фондів та ін., можливість їх збільшення в рамках даної рекреаційної території);

– трудовий потенціал (кадри, управлінський персонал, підвищення кваліфікації персоналу в рамках природно-рекреаційної діяльності території);

– природно-ресурсний і екологічний потенціали (природно-кліматичні умови, природно-рекреаційні ресурси, можливість розширення рекреаційної діяльності без загрози порушення природної рівноваги в рамках даної рекреаційної території тощо);

– науково-технічний та інноваційний потенціали (можливість генерування нових знань та інформації силами даного суспільства в рамках даної рекреаційної території) [29, с. 135].

Використання принципу подібності при аналізі структур економічного потенціалу території та його складової – ПРП території відповідає головній меті економічної оцінки потенціалу території – об'єктивно відобразити, що втрачає суспільство при відмові від використання ресурсів території для розвитку природно-рекреаційної діяльності на користь іншої діяльності, а також що отримує суспільство при нарощуванні та використанні ПРП території.

Одним із найважливіших завдань сфери управління рекреаційною діяльністю в ринковій економіці на стадії її становлення є завдання формування нової стратегії, системи аналізу, прогнозування та планування розвитку рекреаційних територій, усієї галузі в цілому та окремих рекреаційних підприємств.

Саме принцип синергії слід покласти в основу формування та оцінки організаційно-економічного механізму (рис. 1.5), що виконує роль процесора в системі «ПРП території», який «переробляє» вхідні природно-рекреаційні ресурси на вихідні «рекреаційні продукти».

Рис. 1.5. Складові елементи організаційно-економічного механізму природно-рекреаційного потенціалу території*

**Джерело: складено автором на основі проведеного дослідження.*

Технічна проблема економічної оцінки даного механізму полягає в складності проведення його вартісного аналізу та в певній мірі суб'єктивному характері отримуваних експертних оцінок. Дискусійним

залишається також питання структури вказаного механізму. При цьому ці механізми є взаємопов’язаними, віднесення конкретних інструментів чи методів організаційно-економічного впливу на природно-рекреаційну діяльність до одного з цих трьох механізмів має умовний характер.

Таким чином, зважаючи на вищесказане, оцінка системи «природно-рекреаційний потенціал території» та окремих її елементів представляє собою насамперед: оцінку природно-рекреаційних ресурсів певної території як основи її відповідного потенціалу та оцінку організаційно-економічного механізму впливу на функціонування та розвиток досліджуваної системи.

Важливим завданням активізації сфери рекреаційно-туристичних послуг є удосконалення організаційно-економічного механізму – сукупності форм і методів, за допомогою яких здійснюється організація суспільного виробництва у сфері відпочинку, узгоджується економічна доцільність діяльності її як єдиного цілого, визначаються джерела фінансування регуляторних заходів [60, с. 58].

Організаційно-економічний механізм має спиратися на сукупність коротко- й довготривалих регуляторів, використовувати їх залежно від соціально-економічного стану країни.

Організаційно-економічний механізм має забезпечувати виконання таких практичних завдань:

- створення інноваційної системи управління розвитком рекреаційно-туристичної сфери на основі поєднання централізованої та децентралізованої моделей, сприяння налагодженню вертикальних та горизонтальних управлінських зв’язків;
- оптимізація територіальної організації сфери рекреаційно-туристичних послуг на основі критерію підвищення соціально-економічної ефективності її функціонування;
- досягнення науково-обґрунтованих стандартів у рівні обслуговування відпочивальників, зокрема за рахунок впровадження та дотримання

нормативів фінансування і матеріально-технічного забезпечення некомерційного сегменту цієї сфери;

- обґрунтування розробки містобудівних нормативів, які враховують перспективні потреби населення та приїжджих відпочивальників у територіях для організації відпочинку.

Структура організаційно-економічного механізму регулювання сфери надання рекреаційно-туристичних послуг має включати три основні підсистеми:

- державне регулювання на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях, яке включає механізм фінансово-бюджетного, кредитного та цінового регулювання;
- саморегулювання, яке орієнтується на максимальне використання внутрішніх резервів підприємств сфери рекреаційно-туристичних послуг, взаємодію з ринковим середовищем, що проявляється у включенні в контури фінансового управління вільних ринкових цін та конкуренції;

громадське регулювання впливу на процес прийняття управлінських рішень, забезпечуючи контроль за якістю послуг та використанням природного середовища [60, с. 59].

Такі складові організаційно-економічного механізму надають форму, яка властива соціально-орієнтованій економіці та поєднує елементи державного регулювання з можливостями саморегуляції. Процес удосконалення організаційно-економічного механізму потребує співставлення оцінки сучасного стану та прогнозів розвитку сфери надання рекреаційно-туристичних послуг, включаючи наявні та необхідні в перспективі ресурси. Це надає можливість визначати сукупність конструктивних заходів з активізації розвитку сфери рекреаційно-туристичних послуг.

РОЗДІЛ 2.
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

2.1. Дослідження сучасного стану рекреаційних та туристичних ресурсів Центрального регіону

Рекреаційні та туристичні ресурси Центрального регіону, які основою формування туристичної індустрії, є впливовим чинником соціально-економічного та культурного розвитку регіону. До складу цього району входять 5 областей України, що розташовуються по плині Дніпра: Київська, Черкаська, Полтавська, Кіровоградська, Дніпропетровська, а також Вінницька область.

Природні туристичні ресурси району – один з головних факторів розвитку й спеціалізації її туристичного господарства, формування міжнародних туристичних зв'язків.

Раціональне використання природних туристичних ресурсів, посилення уваги до їх всебічного збереження – важливе й відповідальне завдання.

Природно-рекреаційний потенціал визначається територіальними, часовими межами, технічними, науковими, фінансовими можливостями освоєння та експлуатації, здатністю задовольняти рекреаційні потреби суспільства, і, відповідно, підлягає економічній оцінці стану та ефективності його використання.

Існує кілька методичних підходів до його оцінки. В якості об’єкта оцінки можуть виступати суперсистема (природне середовище), територіальна рекреаційна система, окремі її підсистеми, елементи підсистеми.

Найчастіше проводиться оцінка потенціалів окремих рекреаційних ресурсів території у натуральних показниках на основі розрахунку їх рекреаційної місткості, площ, зайнятих ПРР, вартісна оцінка.

Оцінка природного рекреаційного потенціалу, проведена за допомогою натуральних показників, дозволяє вирішити завдання планування розвитку та розміщення рекреаційних закладів, субгалузей територіального рекреаційного комплексу, дає можливість аналізувати рівень і пропорції їх розвитку, має чітко виражену практичну спрямованість [63, с. 6].

Серед природних рекреаційних ресурсів особливе місце належить кліматичним, оскільки саме вони визначають просторову організацію відпочинку.

Туристичними кліматичними ресурсами виступають сприятливі погодні умови, які забезпечують здійснення різноманітних видів туризму і рекреаційних занять

Окрім цього клімат, як головний лікувально-профілактичний фактор, є основою для створення кліматичних курортів, 24 оздоровчий вплив яких обумовлений передусім застосуванням аеро-, геліо- і таласотерапії.

В цілому кліматичні ресурси території формуються під впливом таких кліматоутворюючих факторів:

- кількість і розподіл сонячних днів;
- вологість повітря;
- температурний режим;
- режим випадіння та вміст опадів;
- напрям і швидкість вітру;
- зміна показників атмосферного тиску.

Клімат району помірно континентальний з м'якою, порівняно теплою зимою й теплим і вологим на півночі й сухим літом на півдні. 150-190 днів на рік середньодобова температура перевищує +10° Є. Середня температура в січні -5 С, у липні +19 +23 С. Опадів випадає на півночі 500-600 мм, на півдні 400-500 мм у рік [35, с. 74].

В умовах зростаючого дефіциту води водні ресурси на сучасному етапі є одним з найважливіших факторів розвитку туризму, а чисті прісні води – цінним та усе більш обмеженим мінеральним ресурсом.

Більшість санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку, туристичних баз та інших рекреаційно-оздоровчих закладів знаходиться на берегах водойм або в безпосередній близькості до водних об'єктів, наявність яких, значно підвищує рекреаційний потенціал місцевості.

Територією Центрального регіону протікає найбільш річка України, яка забезпечує розвиток активного і пасивного водного туризму та є одним із факторів формування висококласної туристичної індустрії в регіоні.

Наявність великих водоймищ споруджених на Дніпрі (Київське, Канівське, Кременчуцьке) значно розширює туристичні можливості району, тому що відкривають перспективи для розвитку водного туризму, як активних його видів, наприклад, подорожі на човнах, байдарках, так і пасивних – круїзи.

Джерела лікувальних грязей для торфолікування є в Північних районах Київської області, джерела лікувальних грязей у Дніпропетровській області (озеро Солоний Лиман). Джерела мінеральних вод розвідані практично у всіх областях району, але найбільш відомим курортом є Миргород (Полтавської області) і курортна місцевість Лищенівка; численні родовища є також у Черкаській області [31, с. 155].

На основі наявних природних ресурсів та на їхньому сполученні діють такі курорти: Біла Церква, Ворзель, Ірпінь, Конча-Заспа, Миронівка (Київської області), кліматокурорт Качанівка (Черкаської області), Прохоровка, Сокирна (Черкаської області), Миргород (Полтавської області).

Для більшої частини областей району характерний нижче середнього рівня кількості турбаз і готелів, зате для Київської, Чернігівської й Полтавської – вищий за середній рівень. По кількості дитячих оздоровчих таборів для більшості областей характерний рівень вищий за середній (за винятком Дніпропетровської).

Для району кількість санаторіїв і будинків відпочинку рахується на рівні нижче середнього. Причому найбільше їхнє число зосереджене у місті Києві, оскільки воно є найбільшим туристичним центром як Центрального району

так і всієї України. У Києві налічується близько 50 великих об'єктів туризму національного значення.

До рекреаційних лісів належать:

– зелені зони міст і приміських територій (в основному сквери, сади, парки, лісопарки, дендропарки);

– ліси лікувально-оздоровчих закладів (так звані курортні ліси).

Крім того, рекреаційні функції здійснюють спеціальні зони природоохоронних об'єктів, ліси вздовж туристичних маршрутів, автомобільних шляхів, а також водоохоронні, ґрунтозахисні, експлуатаційні ліси державного лісового фонду.

У цілому для району характерний середній рівень наявності культурних об'єктів.

Найбільш насиченою культурними пам’ятками є Київська область. Для числа природних об'єктів туризму характерний (за винятком Черкаської області) рівень нижче середнього.

Розглядаючи перспективи розвитку туристично-рекреаційної діяльності необхідно також ураховувати екологічну обстановку. Більша частина території району має високі ступені забруднення: надмірно й сильно забруднені, а північ Київської області – район екологічної катастрофи. Територія Дніпропетровської області також належить до надмірно й сильно забруднених територій.

Район володіє потужною базою для розвитку:

– пізнавального туризму (через наявність таких туристичних центрів як Київ, Полтава тощо),

– ділового туризму (район є промислово розвиненим), конгресного й освітнього туризму (Київ – найбільший науковий центр України),

– круїзного туризму (круїзи по Дніпру), культурно-дозвільного туризму.

Отже, рекреаційний комплекс Центрального регіону України знаходиться у стадії формування й у перспективі матиме міжнародне

значення. Основні райони оздоровлення сьогодні – Дніпро з прилеглими територіями, туризму – міста Канів, Умань, Чигирин, Черкаси, Кіровоград.

2.2. Розвиток туризму на основі використання рекреаційних та туристичних ресурсів в умовах Національного дендрологічного парку «Софіївка»

Основою розвитку туризму в Україні є національні природні парки, біосферні заповідники та регіональні ландшафтні парки. Об'єктами туризму є також штучно створені людиною ботанічні, дендрологічні і зоологічні парки. Ними можуть бути і парки, пам'ятки садово-паркового мистецтва. В Україні туризм є найбільш розвиненим в національних парках.

Одним з таких парків є дендрологічний парк «Софіївка», що розташований в місті Умань на Черкащині. Він поєднує в собі функції: «Історичного саду», науково-дослідного закладу Національної академії наук України, центру інтродукції, мобілізації і акліматизації рослинного різноманіття в Правобережному Лісостепу України, навчально-виховної бази, туристичної установи та музею садово-паркового мистецтва [56].

Польський письменник Станіслав Трембецький у 1806 році присвятив парку поему «Zofiywka», яку пізніше було перекладено на кілька інших мов.

В 1836-1859 роках «Софіївка» перебувала у віданні Управління військових поселень. У цей період Софіївка називається «Царициним садом».

30 березня 1859 року царським указом «Софіївку» передано у відання Головного училища садівництва Росії, переведеного з Одеси до Умані. Парк продовжував називатися «Царициним садом», хоч указом царя його названо «Уманським садом Головного училища садівництва».

З 1899 року, під керівництвом професора В.В. Пашкевича, парк поповнився новими насадженнями, де було зібрано понад сто видів і форм

рідкісних дерев і чагарників. В цей час проводяться вирубки догляду та санітарні вирубки рослинності.

Після революції «Софіївку» стали називати «Садом III Інтернаціоналу». Постановою Раднаркому УРСР 18 травня 1929 року «Софіївка» була оголошена державним заповідником [56].

Оранжерея, парники і, відповідно, частина території парку залишилися в підпорядкуванні сільськогосподарського університету. Парку надається самостійний статус і він аж до 1955 року перепідпорядковується кілька разів різним відомствам, таким як Наркомос, Наркомзем, управлінню заповідників, управлінню у справах архітектури, які були створені при Раді народних комісарів тодішньої УРСР [31, с. 29].

1945 року – парку дано повну назву: «Уманський державний заповідник «Софіївка».

У 1946 році Рада Міністрів УРСР прийняла спеціальну постанову «Про відновлення і благоустрій Уманського державного заповідника «Софіївка». На ремонт і реставрацію парку виділяється 1 мільйон карбованців.

1948 року – затверджується генеральний план відновлення і розвитку заповідника «Софіївка».

1949 року – створюється декоративний розсадник на площі 20 га. Активно проводяться роботи з ремонту і реставрації малих архітектурних форм, дорожно-алейної системи, скульптур парку. Проводиться інвентаризація деревних і чагарникових порід, з'являються наукові праці з історії парку, його дендрофлори, про скульптури, малі архітектурні форми.

26 вересня 1955 року дендрологічний заповідник «Софіївка» на підставі Постанови Ради Міністрів України переводиться в систему Академії наук України і підпорядковується у своїй науковій діяльності Центральному республіканському ботанічному саду АН України. В підпорядкуванні ЦРБС АН УРСР парк «Софіївка» знаходився аж до 1991 року [34, с. 92]. В цей період проводяться значні роботи з реставрації об'єктів парку і їх відновлення, розширення території парку [31, с. 40].

Загальна площа парку 169,4 га, в тому числі заповідна – 53 га. В парку зосереджено 108 пам’яток містобудування і архітектури та зростає 2460 таксонів рослин, з яких колекції родів: ліщина звичайна, бук, ялина, ялівець, рододендрон, жимолость родендрон та ін. Згідно Розпорядження Кабінету Міністрів України № 73-р від 11.02.2004 р., дендрологічний парк «Софіївка» внесено до реєстру Національного надбання України [56].

Найважливіші науково-практичні досягнення роботи парку:

– розроблено та модифіковано технології насінного та вегетативного розмноження декоративних рослин, за якими щорічно вирощується понад 200 тис. саджанців, що використовуються в ландшафтних композиціях дендропарку та інших об'єктів у Лісостепу України;

– розроблено технології мікроклонального розмноження in-vitro для багатьох декоративних та рідкісних рослин;

– створено розсадник фундуків площею 10 га;

– за матеріалами досліджень останнього десятиріччя опубліковано понад 800 наукових праць;

– проведено архівний пошук, за яким встановлено архітектурний задум будівничих та відновлено історичні назви окремих композицій та малих архітектурних форм на основі образів з поеми Гомера «Одіссея»;

– упродовж останніх років у західній частині «Софіївки» побудовано новий парк площею 53 га, в якому з використанням новітніх досягнень садово-паркового мистецтва створено паркові композиції, в яких зосереджено основну частину колекційного фонду інтродуцентів дендропарку, яку згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України внесено до реєстру Національного надбання.

Діють прямі договори про співпрацю з Польською академією сільськогосподарських наук, Закладом фізіографії і Арборетумом у Болестрашице (Arboretum in Bolestraszyce) (Польща), Ботанічним садом Познанського університету, Курницьким арборетумом Польської академії наук, Ботанічним садом Люблінського університету, музею-замку у Ланцюті,

з польською компанією «Super Flora», Варшавським Ботанічним садом Польської академії наук, Ботанічним садом Варшавського університету, Ботанічним садом Брно (Чехія), Кишенівським ботанічним садом (Молдова), Цзямуським університетом (Jiamusi University in China), Лісогосподарським управлінням повіту Ванцин провінції Ділін, з Цзямуським університетом (Інститут «науки про життя»), з Пекінським ботанічним садом, з Цзямуською Компанією Садового Господарства «Шенцай» Ко Лтд в Китаї [56].

В рамках цих договорів відбувається обмін досвідом, спеціалістами, науково-технічною інформацією та професіональною літературою. Щорічно сторони угод обмінюються спеціалістами по передачі науково-технічного досвіду і проведенню наукових досліджень у різних напрямках, а також здійснюють співпрацю в відношенні інтродукції та культивування нових рослин.

Основними напрямками науково-дослідної діяльності дендрологічного парку «Софіївка» є:

– вивчення природної та культурної флори Правобережного Лісостепу України її збереження та охорона;

– збереження колекцій рослин, в тому числі рідкісних і зникаючих видів;

– проведення науково-дослідних робіт в галузі інтродукції і акліматизації рослин та розробка питань ландшафтного паркобудування на базі дендропарку;

– проведення освітньо-педагогічної і науково-просвітньої роботи в галузі ботаніки і охорони природи, декоративного садівництва і ландшафтної архітектури.

За останні роки науковими співробітниками парку опубліковано більше 350 наукових праць, в тому числі 30 монографій. Створено відеофільми, буклети, інформаційні листи, широку мережу рекламних щитів та інше. Доктори та кандидати наук парку, маючи значну базу знань з біології рослин, ландшафтної архітектури, культурно-історичної розмаїтості щорічно готують

висококваліфікованих екскурсоводів для парку, що сприяє розвитку туристичної інфраструктури і підвищенню рівня відвідування парку. Так, за останні 10 років щорічна кількість відвідувань збільшилась від 300 до 500 тисяч відвідувачів, що приїздять з усіх континентів нашої планети.

Значний вплив на розвиток екотуризму та рівень відвідування парку має розвиток інфраструктури обслуговування туристів. Зараз у Національному дендрологічному парку «Софіївка» значно розширився спектр послуг, що надаються відвідувачам, а саме:

– у системі екскурсійного обслуговування проводяться кваліфіковані екскурсії українською, англійською, польською, французькою та німецькою мовами;

– для підвищення атракціності та покращення екологічної ситуації використовуються екологічні види транспорту: катання човном по підземній річці Ахеронт, катання на човнах і катамаранах по Верхньому ставу, катання на кареті і верхи на коні, а в зимовий період – катання на санях запряжених трійкою коней, катання на лижах, санях;

– в інфраструктурі обслуговування туристів постійно працюють – кафе «Софіївка» на 30 чол., магазин «Флора Софіївки» з продажу посадкового матеріалу, ресторан «Дружба» на 100 чол., готель «Будинок творчості вчених» на 45 чол., сауна, акванарій, автостоянки.

Відвідувачі можуть придбати наукову літературу, завітати до музею мармурових скульптур, скористатись на території парку фотопослугами, а також провести за помірну плату відеозйомки, кіно- та телезйомки, відвідати місця продажу предметів декоративно-прикладного мистецтва, орендувати конференц-залу та приміщення їдальні тощо.

Покращення інфраструктури обслуговування туристів проявляється за такими напрямками:

– природоохоронна робота стає більш широко відомою як на національному, так і на міжнародному рівні;

– збільшується суспільна підтримка охорони природи. Відвідування такого типу рекреаційних територій сприяє більш чіткому розумінню суспільством суті охорони природи;

– концепція дендрологічних парків і збереження рекреаційного середовища стає більш прийнятною для суспільства, тому що особливий статус цих територій асоціюється з певними природньо-територіальними обмеженнями;

– туризм та відвідування сприяє: просуванню концепції дендрологічних парків і популяризації їхніх цілей у суспільстві, підвищує важливість і потребу усіх екологічних установ в очах суспільства; є засобом, виділення коштів приватним і державним сектором, а також іншими донорами і спонсорами на розвиток дендрологічного парку, що знижує залежність від бюджетного фінансування в плані реалізації завдань з регулювання туризму і відпочинку.

Тому особлива увага повинна приділятися питанням планування екотуризму і відпочинку в зв’язку з тим, що неконтрольоване розширення туристичної діяльності приводить до порушень природного і культурного середовища і погіршення умов збереження об’єкту.

Отже, слід відзначити, що територія парку «Софіївка» з його природним багатством, є ідеальною платформою для різних видів туризму, що сприяє розширенню екологічної свідомості та світогляду різних верств населення. При цьому можна здобути можливість пізнати природу, займатися активним відпочинком.

2.3. Аналіз діяльності дендрологічного парку «Софіївка»

Сьогодні аксіоматичним є положення, що про рівень соціально-економічного розвитку країни судять за рівнем розвитку її «невиробничої сфери», яка уособлює сферу послуг.

Реалізація Програми «Туристична Умань» в межах європроєкту ReHERIT [72] відображає тенденції розвитку цієї галузі в межах регіону і передумовою її появи є визначна історична та культурна спадщина, найбільш цікавою з якої є Коліївщина, дендрологічний парк «Софіївка» та могила Цадика Нахмана. У цій Програмі найбільша роль пов'язана з Національним дендрологічним парком «Софіївка».

Висококваліфікований персонал дендрологічного парку «Софіївка» маючи значну базу знань, щорічно вдосконалює знання екскурсоводів для проведення цікавих та високоякісних екскурсій, що сприяє підвищенню рівня відвідування парку туристами. Так, у період до 2019 року щорічна кількість відвідувань збільшилась із 484,8 до 596,8 тисяч відвідувачів, що приїздять з усіх континентів нашої планети (рис. 2.2).

До 2020 року за кількістю екскурсоводів «Софіївка» значно переважала усі інші європейські парки (156 осіб). Наразі ж дана кількість становить 48 осіб.

Варто зазначити, що на рівень відвідування парку значний вплив має розвиток інфраструктури обслуговування туристів. Здійснюючи державну політику в сфері послуг в умовах ринкових відносин, одним із аспектів загальної стратегії подальшого розвитку цієї важливої соціальної сфери в місті Умань є відпрацювання шляхів інтегрування Національного дендрологічного парку «Софіївка» як туристичної установи в сферу національного та міжнародного туризму.

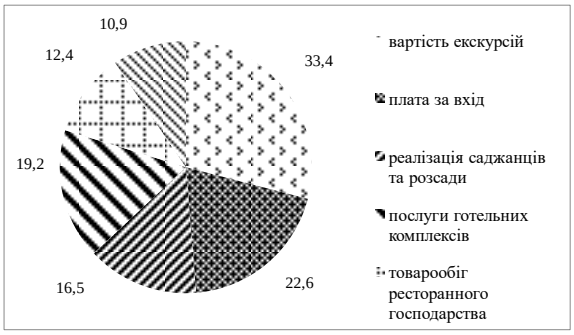

Рис. 2.5. Структура загальних грошових надходжень від надання послуг відвідувачам у Національному дендрологічному парку «Софіївка» НАН України у 2022 р., *у %*

**Джерело: складено автором на основі проведеного дослідження.*

Прагнучи максимально створити комфорт відвідувачам парку, адміністрація значно розширила сферу послуг, які, в свою чергу, сприяли ефективній та динамічній діяльності парку, насамперед це:

– реалізація живих квітів, вирощених у власному розсаднику та розарію, а також консультації з їх вирощування;

– встановлення автоматів для продажу соків, охолоджувальних напоїв і кави;

– встановлення фотоавтоматів;

– організація каси попереднього продажу квитків на автобуси і потяги;

– оплата екскурсій безготівково, попередньо, кредитними картками.

Отже, формування різних видів (екологічного, пізнавального, розважального) туризму в парку «Софіївка» передбачає вдосконалення надання послуг, а саме: проведення високоякісних екскурсій як для вітчизняних, так і іноземних туристів; реалізація цікавої і корисної літератури та відео- та аудіо- матеріалів про дендрологічний парк: його історію, функціонування та сучасний стан; продаж різноманітних сувенірів від місцевих майстрів мистецтва тощо.

РОЗДІЛ 3.
УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

3.1. Перспективні напрями та шляхи удосконалення діяльності підприємств рекреаційної сфери

Вагомим резервом сталого розвитку рекреаційної сфери країни є активізація малого підприємництва та комерціалізація рекреаційних послуг.

Залучення суб'єктів малого підприємництва, забезпечення належних умов для їх ефективного функціонування вимагає вдосконалення ринкових відносин у рекреаційній сфері, створення сприятливого інвестиційного клімату. Розвиток підприємств рекреаційної сфери послаблює соціальну напругу в регіоні, створює нові робочі місця, що дозволяє залучити людський потенціал, який є основним виробничим ресурсом у будь-якій галузі економіки.

Виходячи зі специфіки Центрального регіону, його унікальних рекреаційних ресурсів, вигідного географічного розташування, рекреаційна сфера має всі необхідні умови для свого інтенсивного розвитку.

Розвиток рекреаційної сфери багато в чому вирішує проблему економічного зростання регіону, що вимагає особливої уваги з боку владних структур, розробки спеціальної програми розвитку рекреаційної сфери на базі активізації діяльності суб'єктів малого підприємництва. Програма має бути спрямована на вирішення основних завдань, які підвищують ефективність функціонування парку, а саме:

– максимальне поєднання інтересів суб'єктів підприємницької діяльності та відповідних адміністративно-територіальних одиниць;

– впровадження ефективного державного регулювання підприємництва у рекреаційній сфері;

– використання регіональних особливостей і вигідного географічного положення, природно-ресурсного потенціалу, спрощення доступу суб’єктів підприємництва до фінансових та матеріальних ресурсів;

– стимулювання підприємницької ініціативи за рахунок власних фінансових, майнових, трудових та інтелектуальних ресурсів регіону;

– забезпечення продуктивної зайнятості населення шляхом створення нових (економічно доцільних) робочих місць та самозайнятості;

– підтримка інноваційно-інвестиційної діяльності, запровадження дієвих механізмів залучення інвестицій, міжнародної технічної допомоги;

– удосконалення ресурсного та інформаційного забезпечення суб’єктів підприємництва;

– удосконалення інфраструктури підтримки малого підприємництва на регіональному рівні та територіях відповідних рад;

– забезпечення сфери підприємництва кваліфікованими кадрами та підвищення підприємницької культури населення;

– підвищення рівня зайнятості соціально незахищених верств населення;

– підвищення рівня підприємницької активності та зменшення рівня безробіття серед сільського населення;

– розвиток «зеленого туризму» та ресторанного бізнесу в сільській місцевості;

– забезпечення умов підвищення якості рекреаційних послуг та їх конкурентоспроможності;

– створення та розвиток підприємств рекреаційної сфери з приватним капіталом;

– насичення ринку рекреаційних послуг новим асортиментом рекреаційних продуктів;

– розвиток видів економічної діяльності, що обслуговують рекреаційну сферу регіону.

Головною метою програми розвитку підприємств рекреаційної сфери є залучення центральних, регіональних та місцевих органів державної

виконавчої влади, суб'єктів малого підприємництва, об'єднань і спілок підприємців, установ ринкової інфраструктури до ефективної співпраці для створення необхідних правових, економічних, організаційних та інших умов, які сприяють стабільній та ефективній роботі суб'єктів малого підприємництва у сфері виробництва та надання рекреаційних послуг.

У програмі значна увага має бути приділена підвищенню ролі рекреаційної сфери у нарощуванні економічного потенціалу регіону, запровадженню механізму співпраці місцевих органів виконавчої влади та суб'єктів малого підприємництва на засадах соціального партнерства, що забезпечить створення нових робочих місць, знизить соціальну напругу, прискорить формування прошарку середнього класу.

Мале підприємництво є засобом участі широких верств населення в економічному житті країни, в розподілі праці, у створенні нових робочих місць і забезпечує значну частку доходів до бюджетів всіх рівнів.

Мобільність та динамічність підприємництва, наявність у цій сфері низьких накладних видатків забезпечує інтенсивне поширення його в усіх галузях економіки.

Рекреаційна сфера як особливий об'єкт інвестування та перспективна галузь розвитку малого підприємництва є одним із головних пріоритетів розвитку економіки Центрального регіону. В цій сфері впроваджується гнучка система сплати орендної плати за користування певними об'єктами, спрощується система дозволів на будівництво, реконструкцію та введення в експлуатацію рекреаційних об'єктів, створюються належні умови для розвитку видів підприємництва, що обслуговують ринок рекреаційних послуг.

Особливої уваги потребує проблема визначення об'єктів рекреаційної сфери, які підлягають приватизації, необхідно чітко відслідковувати процеси приватизації, щоб уникнути втрати державного майна та об'єктів рекреаційної сфери. Слід організувати постійно діючі органи, які мають надавати консультації щодо умов приватизації, оформлення відповідних

документів та роз’яснення подальших процедур щодо використання об’єктів рекреаційної сфери та користування земельними ділянками в межах рекреаційних територій.

Для активізації розвитку малого підприємництва у рекреаційній сфері необхідно передбачити фінансову підтримку суб’єктів малого бізнесу через регіональний фонд підтримки підприємництва та фонди підтримки підприємництва, що мають бути створені на територіях відповідних рад.

Для становлення та розвитку малого підприємництва в рекреаційній сфері необхідна державна підтримка. Мета державної підтримки – створення сприятливих умов для всіх суб’єктів господарювання, зайнятих у сфері малого бізнесу. Малий бізнес, який є динамічним, здатним швидко реагувати на зміну кон’юнктури ринку, може швидко переорієнтуватись на виробництво нової продукції, втілюючи досягнення науково-технічного прогресу.

У рекреаційній сфері слід впроваджувати усі прийнятні форми бізнесу з надійним захистом прав власників, а також стимулювати розвиток ринкової інфраструктури, що обслуговує підприємства бізнесу. Суттєва підтримка бізнесу з боку держави здійснюється на основі діючого законодавства, яке спрямоване на створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва.

Виходячи з того, що мале підприємництво в ринковій економіці визначає темпи економічного зростання, структуру і якість валового національного продукту, слід вважати його вагомим резервом розвитку рекреаційної сфери. В країнах з розвинутою ринковою економікою на долю малого підприємництва припадає близько 60-70 % вагового національного продукту.

Мале підприємництво має складати економічну основу розвитку рекреаційної сфери, тільки за таких умов ринок рекреаційних послуг стане сучасним і відповідатиме світовим стандартам. Розвиток мережі малих підприємств у рекреаційній сфері дозволяє без великих капітальних вкладень

нарощувати обсяги виробництва і надання широкого асортименту рекреаційних послуг, підвищувати їх конкурентоспроможність.

Надання в оренду збиткових підприємств приватним особам створює сприятливі умови для впровадження ефективного менеджменту, що забезпечує їх рентабельне функціонування та розвиток. Створення умов для реальної мотивації малого бізнесу, розвиток підприємницької інфраструктури дозволяють привести в дію механізми ринкової економіки, за допомогою яких вирішуються проблеми інноваційного оновлення та розвитку як рекреаційної сфери, так і інших галузей економіки регіону.

Отже, можна зробити висновок, що розвиток малого підприємництва у рекреаційній сфері Центрального регіону сприяє раціоналізації економічних зв'язків, підвищенню конкурентоспроможності суб'єктів ринку, економному використанню ресурсів, більш повній реалізації рекреаційного потенціалу. Враховуючи провідну роль малого підприємництва в оновленні та розвитку рекреаційної сфери, слід забезпечити державну підтримку суб'єктам малого бізнесу за двома напрямками: державне регулювання діяльності малих підприємств у поєднанні з всебічною підтримкою їх функціонування; створення необхідних умов для розвитку конкурентних відносин на ринку рекреаційних послуг.

3.2. Удосконалення роботи підприємств туристично-рекреаційної інфраструктури на прикладі дендрологічного парку «Софіївка»

Однією з головних проблем парку є забруднення довкілля відвідувачами через їхній низький рівень виховання, неусвідомлення цінності природних і культурних надбань парку. Масовість напливу туристів лише поглиблює кризу екосистеми. Окрім цього, сусідні будівлі, такі як автозаправна станція, також негативно впливають на рослинність заповідника.

До екологічних заходів дендрологічних парків належать усі види господарської діяльності, спрямовані на зниження й ліквідацію негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, збереження, поліпшення і раціональне використання природно-ресурсного потенціалу країни, регіонів.

Економічне обґрунтування екологічних заходів здійснюється через зіставлення їхніх економічних результатів із необхідними для їх упровадження витратами з допомогою показників загального і чистого економічного ефекту від цих заходів.

Показник загальної (абсолютної) економічної ефективності екологічних затрат обчислюється як відношення річного обсягу повного економічного ефекту від екологічних заходів до затрат, що його зумовили.

Він використовується в процесі обґрунтування структури та обсягів екологічних заходів у територіальному розрізі або структури та обсягів капітальних вкладень природоохоронного призначення; за аналізу й контролю динаміки економічної ефективності екологічних витрат, міжгалузевих і міжрайонних порівнянь їхньої ефективності.

Показник порівняльної економічної ефективності екологічних витрат визначається величиною мінімально необхідних сукупних експлуатаційних витрат і капітальними вкладеннями в реалізацію екологічних заходів, приведених до річної розмірності з урахуванням фактора часу.

Він використовується для вибору економічно найкращого варіанта екологічних заходів у тих випадках, коли порівнювальні варіанти забезпечують досягнення однакового за якістю навколишнього середовища і тотожного за основними соціальними та економічними результатами в межах території, на яку поширюється вплив екологічних заходів.

Показник чистого економічного ефекту природозахисних заходів визначається у вигляді різниці між приведеними з урахуванням фактора часу до однакової розмірності економічними результатами цих заходів і витратами на їхнє здійснення.

Економічна ефективність природозахисних заходів визначається обчисленням загальної та порівняльної економічної ефективності природозахисних витрат і чистого економічного ефекту природозахисних заходів.

Загальна (абсолютна) економічна ефективність природозахисних витрат визначається порівнянням повного економічного ефекту природозахисних заходів і зумовлених ним природозахисних витрат. Повний економічний ефект природозахисних витрат обчислюється як різниця показників чистої продукції або прибутку в матеріальному виробництві і витрат у невиробничій сфері, витрат із державного бюджету та особистих коштів населення за існуючого стану навколишнього середовища і прогнозованого стану.

Загальна ефективність природозахисних витрат визначається на всіх стадіях планування заходів з охорони природи та раціонального використання природних ресурсів у народному господарстві в цілому, економічних районах та областях, галузях і господарських об’єднаннях, під час проектування природозахисних об’єктів, а також оцінювання результатів виконання планів охорони природи і раціонального використання природних ресурсів.

Як додаток до показників загальної економічної ефективності природозахисних витрат використовуються показники їхньої економічної та соціальної ефективності.

Соціальна ефективність природозахисних витрат вимірюється відношенням натуральних показників, які виражають соціальні результати, до витрат, необхідних для її досягнення. Соціальний результат визначається як різниця показників, що характеризують зміни в соціальній сфері, які виникли внаслідок здійснення природозахисних заходів.

Екологічні та соціальні результати і відповідні показники ефективності використовуються як допоміжні до економічних показників ефективності та слугують для:

– визначення рівня і нормативів збільшених показників витрат, необхідних для досягнення установленої величини зниження шкідливих викидів і збереження оптимального стану навколишнього середовища;

– розрахунку ефективності витрат, результат яких не має безпосереднього грошового виразу (відвернення скорочення генетичного фонду тварин і рослин, збереження естетичної цінності природних ландшафтів, пам’яток природи тощо) .

Витрати, зумовлені впливом забрудненого середовища на реципієнтів, мають місце за забруднення атмосфери, акустичного середовища місць поселення, а в разі забруднення водних джерел – у тих водокористувачів, які використовують забруднену воду.

Величина цих витрат визначається затратами на компенсацію негативних наслідків впливу забруднення на людей та різні об’єкти. Такі витрати являють собою суму наведених витрат на:

– компенсацію втрат через зниження продуктивності праці та невиходів працюючих на роботу внаслідок впливу забруднення навколишнього середовища на населення;

– додаткові послуги комунально-побутового господарства через забруднення навколишнього середовища;

– компенсацію кількісних і якісних витрат продукції у зв’язку зі зниженням продуктивності земельних, лісових, водних та інших ресурсів через забруднення середовища;

Економічний результат природозахисних заходів (Р) виражається у величині відвернених річних економічних збитків від забруднення середовища (П) і річного приросту прибутку (додаткового прибутку) від поліпшення виробничих результатів діяльності підприємств чи групи підприємств (Д), тобто:

$$Р = П + \Delta Д. \qquad (3.\ 1.)$$

Величина відвернених економічних збитків від забруднення середовища (П) дорівнює різниці між розрахунковими величинами збитків, які мали

місце до здійснення природозахисних заходів (Зф), і залишкових збитків після проведення цих заходів (Зм):

$$П = Зф – Зм \quad (З. 2.)$$

Якщо періоди будівництва (реконструкції), а також проектні строки експлуатації екологічних споруд, величини витрат і результат у період експлуатації істотно не змінюються в часі, то порівняння варіантів природозахисних заходів може проводитися за величиною їхнього річного чистого економічного ефекту (Е).

Вибір найкращого з кількох варіантів природозахисних заходів у такому разі здійснюється за формулою:

$$Е=(Р – З)\rightarrow max \quad (З. 3.)$$

Приведені до річної розмірності витрати визначаються за формулою:

$$З = С + Ен \cdot К \quad (З. 4.)$$

де, С – сукупні експлуатаційні витрати; К – капітальні вкладення в будівництво природозахисних споруд; Ен – норматив річної ефективності капіталовкладень (тимчасово беруться в розмірі 0,12).

Якщо порівнюються заходи, що забезпечують вихід на заданий рівень якості навколишнього середовища, наведені витрати визначаються за формулою:

$$З = К + Тн \cdot С \quad (З. 5.)$$

де, К – капітальні вкладення в будівництво природозахисних споруд; Тн – нормативний строк окупності капітальних вкладень (величина, котра зворотня Ен); С – сукупні експлуатаційні витрати.

Розраховані показники дають змогу сформувати програму використання парку, яка буде базуватиметься на принципі попередження екологічної небезпеки. Вагоме значення у виконанні такого завдання відводиться діяльності місцевої влади, яка, в свою чергу, повинна активніше розробляти і впроваджувати заходи щодо покращення екологічної ситуації і захисту цінної екосистеми парку, який є основою формування туризму в регіоні.

Стратегія охорони парку повинна включати план заходів поліпшення якості екологічного стану парку, який би складався з розробки нових технологій, створення очисних споруд, формування законодавчих актів з покращення стану навколишнього середовища.

Проаналізувавши основні напрямки розвитку екологічного туризму у парку, можемо зробити висновок, що екотуризм в дендрологічному парку «Софіївка» – це туристська діяльність, метою якої є пізнання особливостей малозмінених природних і традиційних культурних ландшафтів за умови збереження ландшафтного різноманіття.

Отже, вирішення проблем екологічної діяльності парку є основною задачею, котра постає перед керівництвом. Розробка шляхів вдосконалення екологічного туризму в парку веде до збільшення кількості туристів, а отже і зростання рівня прибутків.

3.3. Ефективність впровадження механізму екологізації в діяльність заповідників на території Центрального регіону України

Створення умов для регульованого туризму і відпочинку є одним з основних завдань Національного дендрологічного парку «Софіївка». При цьому мається на увазі, що взагалі в парках цей вид діяльності повинен базуватися на екологічних принципах (рис. 3.3):

– збереження ландшафтної і біологічної розманітості;

– поваги до місцевих культурних традицій, підтримки історично сформованих ремесел і промислів;

– підтримки місцевого малого і середнього бізнесу;

– виробництво екологічно чистої продукції;

– врахування інтересів місцевого населення.

Рекреаційні природно-заповідні території (виділені відповідно до функціонального зонування) в контексті розвитку туризму виконують

компромісну функцію погодження інтересів туристів в активному відпочинку та природного ландшафту в збереженні його цілісності і первинності.

Найбільш вдало ця філософська суперечність між збереженням земного природного розмаїття та його рекреаційним використанням для організації масового відпочинку і туризму населення практично розв'язується в категоріях національного природного і регіонального ландшафтного парків.

Можливими напрямками такої інтеграції могло б стати (рис. 3.5):

1. Інформування органів місцевого самоврядування і населення прилягаючих районів щодо планів, проєктів, програм Національного дендрологічного парку «Софіївка» з розвитку туризму.

2. Залучення до туристичної діяльності працюючих у регіоні спеціалізованих організацій.

3. Сприяння підготовці місцевих жителів для роботи в сфері туризму і відпочинку в дендрологічному парку та інших об’єктах.

4. Забезпечення стійкого природокористування.

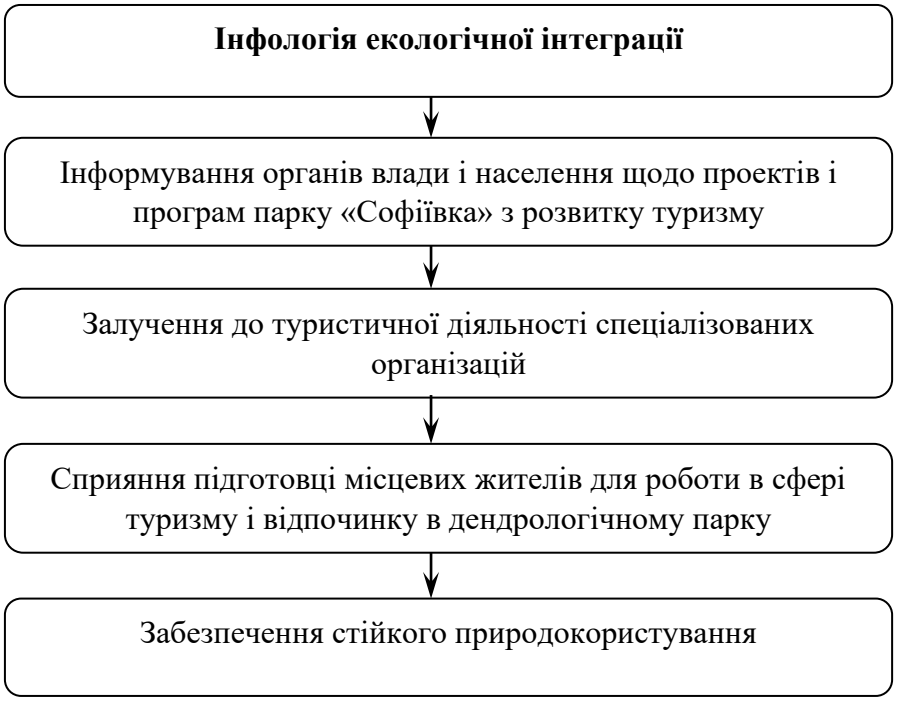

Рис. 3.5. Інфологія екологічної інтеграції*

**Джерело: побудовано автором на основі проведеного дослідження.*

Забезпечення стійкого природокористування планування може містити:

– інвентаризацію потенційних об’єктів туризму (видів флори і фауни, археологічних, історичних, культурних, геологічних і інших визначних пам’яток) у регіоні;

– оцінку можливостей використання природних ресурсів (мисливських, рибальських, лікувальних і ін.) у створенні умов для туризму;

– оцінку ступеня уразливості екосистем і можливих екологічних перешкод при розвитку туризму;

– розробку системи платежів за відвідування території парку і наданих послуг.

Подальший розвиток екотуризму в Україні неможливий без запровадження туристичного маркетингу та регіонального менеджменту туризму. Звичайно, що ці завдання повинні вирішуватися кожним окремим регіоном, враховуючи стан та структуру туристичних ресурсів, їх приваблюючу та пропускну здатність, наявність та можливості споживача, ціни на запропоновані послуги тощо.

Отже, з наведених показників видно, що доцільним буде провести низку екологічних природозахисних заходів, які підвищать економічний результат діяльності дендрологічного парку «Софіївка», а також покращать екологічні показники в діяльності парку.

ВИСНОВКИ

Внаслідок проведеного дослідження було розроблено практичні рекомендації щодо формування, використання та розвитку рекреаційних і туристичних ресурсів Центрального регіону України, що дозволило вирішити важливе наукове завдання, пов’язане з підвищення ефективності діяльності підприємств рекреаційної сфери регіону.

Проведені дослідження дають змогу сформулювати наступні висновки.

1. Аналіз наукових підходів щодо визначення сутності рекреації та рекреаційного потенціалу, а також власні авторські дослідження дозволили розкрити сутність використання туристично-рекреаційних ресурсів в умовах місцевості парку «Софіївка».

Конструктивно-географічне дослідження рекреаційних та туристичних ресурсів має комплексний характер і включає в себе як оцінку цих ресурсів, так і особливостей використання. Методика вивчення цього питання включає ряд етапів, передусім аналіз компонентної і територіальної структури цих ресурсів, виявлення сучасного стану їх використання та напрямів оптимізації рекреаційно-туристичної діяльності у досліджуваному регіоні.

У процесі дослідження використовувалися такі методи: системний, ландшафтознавчий, статистичний, експедиційний, порівняльно-географічний, картографічний, районування. Цей методичний апарат може бути застосований при вивченні рекреаційно-туристичних ресурсів інших регіонів країни. Крім того, визначено систему методів оцінки обсягу і сучасного стану використання різних видів рекреаційно-туристичних ресурсів регіону.

2. Сформовані методичні аспекти дослідження рекреаційних та туристичних ресурсів та специфіку їх використання та доведено, що повнота і ефективність використання рекреаційного потенціалу залежить від стабільності середовища, узгодженості дій основних учасників управління рекреаційною галуззю регіону.

3. Проаналізовано сучасний стан розвитку туризму в Центральному регіоні на основі діяльності дендрологічного парку «Софіївка» та його компонентної структури, яка відобразила роль кожного з видів ресурсів – геоморфологічних, кліматичних, водних, бальнеологічних, ботанічних, мисливських, ландшафтних – у рекреаційному природокористуванні регіону.

Висока забезпеченість рекреаційно-туристичними ресурсами на території Центрального регіону визначає різновидність розвитку туризму. Геоморфологічні ресурси сприяють розвитку спортивного туризму, передусім гірськолижного, спелеологічного, кліматичні і бальнеологічні – лікувально-оздоровчого, ландшафтні – зеленого сільського, екологічного, лікувально-оздоровчого, наукового, всі види ресурсів – пізнавального туризму. Розглянуто рівень використання різних видів рекреаційно-туристичних ресурсів у вигляді розвитку рекреаційної діяльності. Окреслено основні проблеми та перешкоди, які гальмують сталий розвиток туристично-рекреаційної сфери регіону.

4. Запропоновано принципи удосконалення механізму діяльності підприємств рекреаційної сфери. На основі застосування удосконаленого механізму визначено критерії, які прогнозують досягнення конкретних стратегічних орієнтирів розвитку рекреаційної галузі в Центральному регіоні.

Рекреаційна сфера є перспективним напрямком розвитку малого підприємництва на території Центрального регіону. В цій сфері впроваджується гнучка система сплати орендної плати за користування певними об’єктами, спрощується система дозволів на будівництво, реконструкцію та введення в експлуатацію рекреаційних об’єктів, створюються належні умови для розвитку видів підприємництва, що обслуговують ринок рекреаційних послуг. Для активізації розвитку малого підприємництва у рекреаційній сфері необхідно передбачити фінансову підтримку суб’єктів малого бізнесу через регіональний фонд підтримки підприємництва та фонди підтримки підприємництва, що мають бути створені на територіях відповідних рад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» зі змінами і доповненнями. Відомості Верховної Ради України від 25.08.2020 р. № 34. Офіц. вид. К.: Парлам. вид-во, 502 с.

2. Закон України «Про туризм». Відомості Верховної Ради від 18.11.2003 р. № 1282-IV. К.: Парлам. вид-во, 2004. № 13. 180 с.

3. Закон України «Про охорону праці». Відомості Верховної Ради від 14.10.2015 р. № 2694-XII. К. : Парлам. вид-во, 2015. № 49. 21 с.

4. Заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму. Указ Президента України від 14.12.2001 р. №1213/2001 (із змінами, внесеними згідно з Указом Президента від 09.12.2020 № 1085/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213/2001#Text *(дата звернення: 23.05.2023).*

5. Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року. Розпорядження Кабінету Міністрів від 01.08.2013 р. №638-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/246640434 *(дата звернення: 23.05.2023).*

6. Адаменко О.М., Приходько М.М. Регіональна екологія і природні ресурси. Івано-Франківськ: Вид. «Таля». 2019. 380 с.

7. Антонов А.Л. Державне регулювання використання природно-ресурсного потенціалу розвитку курортно-оздоровчих територій. *Економіка та держава.* 2021. №11. С. 84-86.

8. Бабарицька В.К., Любіцева О.О. Організація туризму. К.: Знання, 2020. 140 с.

9. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування К.: ВЦ «Київ. ун-т», 2020. 395 с.

10. Безносюк, В. Туризм і його місце в соціально-економічного розвитку України. *Регіональна економіка*. 2019. № 1. С. 232-235.

11. Бережна О.О. Шляхи інвестування діяльності та залучення природно-ресурсного потенціалу рекреаційно-оздоровчих комплексів: *Економіка та держава*. 2019. №7. С. 34-36.

12. Виноградська А. Розвиток українського туристичного бізнесу. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 5. С. 13-18.

13. Гайдук А. Формування туристичної ринкової інфраструктури як фактор підвищення ефективності функціонування ринку туристичних послуг. *Регіональна економіка*. 2019. № 2. С. 172-178.

14. Гальчинський А.С., Заєць В.М. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2018-2019 р.). К.: ІВЦ Держкомстату України, 2022. С. 205-208.

15. Гетьман В. Геоекологія рекреаційних зон України. К.: Нац. ун-т ім.Т. Шевченка. 2019. 200 с.

16. Гетьман В.І. Основні завдання і проблеми розвитку екотуризму в національних природних парках і біосферних заповідниках України. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2020. № 35. С. 4-7.

17. Дмитрук О.Ю., Щур Ю.В. Екологічний туризм як дидактична основа раціонального природокористування та геоекологічної освіти. *Регіональні екологічні проблеми*. 2019. С. 45-50.

18. Заболотній В.О. Перспективи розвитку сільського (зеленого) туризму в Україні. Мат-ли II Всеукр. наук.-практ. Інт.-конф. «Концептуальні засади формування ефективних механізмів менеджменту та логістики в агропродовольчій сфері», 23 березня 2023 р., Умань: УНУС. С. 96-99.

19. Заболотній В.О. Аналіз туристичних авіаперевезень в Україні. Мат-ли IX Всеукр. наук.-практ. конф. у конференції «Проблеми і перспективи розвитку транспорту», 23 квітня 2023 р., Одеса: ОНМУ. С. 35-37.

20. Заставний Ф.Д. Географія України. Львів: Світ. 2017. 472 с.

21. Туристична діяльність в Україні. Держстат України. *Офіційний сайт*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/ *(дата звернення: 23.05.2023).*

22. Туристична статистика в Україні за 2015-2022 рр. НТОУ. *Офіційний*

сайт. URL: https://www.ntoukraine.org/nsts_analytics_ua.html *(дата звернення: 23.05.2023).*

23. Полюга В. Аспекти статистичного вивчення стану туристичної галузі регіону. *Регіональна економіка*. 2021. № 2. С. 76-80

24. Рубан Г.П. Рекреаційний потенціал України: сучасний стан освоєності та проблеми його економічного оцінювання. *Екологія і ресурси: аналітичні матеріали*. 2019. С. 195-200.

25. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. Л.: Каменяр. 2018. 250 с.

26. Руденко В.П. Природно-ресурсний потенціал України. К.: Либідь. 2020. 150 с.

27. Рутинський М.Й. Географія туризму України. Вид. 3-ге, переробл. і доп. К.: Центр навчальної літератури. 2020. 160 с.

28. Статистичний збірник «Довкілля України за 2016 рік». [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

29. Софіївка – Уманське диво. Софіївка. *Офіційний сайт*. URL: https://www.sofievka.org/park/ *(дата звернення: 23.05.2023).*

30. Смаль І.В. Основи географії рекреації і туризму. Ніжин: Ніжинський держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя. 2019. 264 с.

31. Стафійчук В.І. Рекреалогія. 2-е вид. К.: Альтерпрес. 2020. 264 с.

32. Стеченко Д.М. та ін. Регіонологія туризму. Київ: Вид-во «КУТЕП». 2020. 220 с.

33. Стеченко Д.М. Безуглий І.В. Організаційно-економічний механізм регулювання сфери надання рекреаційно-туристичних послуг. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2014. №2(26). С.55-60.

34. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. К.: Центр навчальної літератури. 2020. 312 с.

35. Цибух В.І., Матвієнко А.Т., Самарцев Є.В. Стан та перспективи розвитку туризму в Україні: щоріч. доп. (2021 р.) К.: ДП Нац. турист. організація, 2022. 182 с.

36. Черчик Л., Єрко Н., Коленда О. Міщенко Сучасний стан розвитку туристично-рекреаційного комплексу Волинської області. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. 152 с.

37. Черчик Л.М. Оцінка сучасного стану та перспектив розвитку рекреаційного природокористування в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2020. № 6 (84). С. 180-186.

38. Шаблій О.О., Шаблій З.О. Нові підходи до категорії «рекреаційний потенціал». *Проблеми регіональної політики*. 2019. С. 101-109.

39. Шаптала О.Г. Державне управління сферою рекреаційного обслуговування в Україні: стан, шляхи формування, проблеми і перспективи розвитку. *Вісник Національної академії державного управління*. 2018. № 4. С. 481-488.

40. Шушулков С.Д. Соціально-економічні аспекти розвитку рекреаційного землекористування. *Вісник Сумського національного аграрного університету Серія «Економіка і менеджмент».* 2019. Вип. 3 (81). С. 76-80.

41. Hetman W., Zinko J. Turystyka w parkach narodowych Ukrainy. UŜytkowanie turystychne parkyw narodowych. Ojcyw. 2022. 455 s.

42. Gaworecki W.W. Turystyka. Warszawa: Polskie Wyd-wo Ekonomiczne, 2018. 438 s.

43. Kozhukhivska R., Sakovska O., Shpykuliak O., Podzihun S. and Harbar O. Social Customer-Oriented Technologies in the Tourism Industry: An Empirical Analysis. *TEM Journal*. Vol. 8, Issue 4, 2019. P. 1371-1383.

44. Okubo S., Planting M. U.S.Travel and Tourism Satellite Account for 2023. B.: Survey of Current Business. 2018. P. 8–22.

45. The ReHERIT Cultural Heritage Portal was established with the aim of promoting best practices in working with the cultural heritage. ReHERIT. URL: https://reherit.org.ua/pro-proekt/ *(дата звернення: 23.05.2023).*

46. UNWTO World Tourism Barometer. URL: http://www.unwto.ogr *(дата звернення: 23.05.2023).*